

Salvarea Universală. Noi Opinii în Teologia Contemporană
The Universal Salvation. New Opinions in the Contemporary Theology

Alexandru LAZĂR

„Babeş-Bolyai” University, Cluj-Napoca, Romania

Abstract. *God's judgment with eternal effects contains a great mystery. The mystery of the autonomous man, who desires to rule himself, according to his own laws, is that he can stand eternally before the many signs of God's love and before the most terrible sufferings, and yet challenge God to the end, not to try the solution of overcoming them by accepting communion with Him. And the great mystery is that God does not destroy man for the refusal of communion, although he despises his eternal repentance and refusal, but respects man forever for both existence and freedom. Based on biblical, historical, and logical arguments, we have found that the universal salvation postulated by some contemporary theologians is not a sound theory. Even if universalism were doctrinally supported by Holy Scripture, which is not the case anyway, and even if solid theological and philosophical arguments supported it, universalism could still not be the official public teaching of the Church, for it would conflict with the moral, spiritual and missionary foundations of the institution. Regardless of the approach, most arguments converge towards a single solution: universal salvation is not possible for all people, given the magnitude of human freedom and responsibility, which has consequences in eternity. At the same time, however, we can hope with sufficient reason that the number of those who will reject God forever will be very small.*

Keywords: salvation, freedom, final judgment, eschatology, universalism, ascetical effort.

Introducere

Probabil tema cea mai anevoioasă care suscită interesul teologilor rămâne ramura eshatologiei, fiindcă ea dorește să aducă lămuriri unor lucruri care încă nu s-au petrecut și despre care limbajul nostru este fragil și limitat. În condițiile date, am ales spre cercetare acest domeniu, convins fiind că, pe de o parte, tematica este actuală pentru societatea contemporană (omul fiind din ce în ce mai curios să afle care va fi finalitatea lumii, încotro se îndreaptă vremurile, se uzitează tot mai des în mass-media cuvântul „apocaliptic”: vremuri apocaliptice, fenomene apocaliptice, crize apocaliptice, dezastre apocaliptice, boli apocaliptice etc), iar pe de altă parte, sunt de părere că învățătura tradițională a Bisericii noastre nu furnizează suficiente argumente solide societății actuale.

Ab inițio, observăm că problema iadului veșnic și a salvării universale a devenit, cel puțin în ultimul secol, o temă recurentă. În Apus, învățătura despre iad se află într-un declin decelabil. Adversarii iadului creștin vor ataca tot mai intens această învățătură, considerată punctul slab al doctrinei creștine, breșa prin care se poate pătrunde în cetate pentru a o distruge¹. Pe de altă parte, predica despre infern nu îl mai atinge pe omul contemporan, părtaș la experiențele cutremurătoare ale veacului, iar credința în infernul tradițional se prăbușește.

¹ Georges Minois, *Istoria infernurilor*, București, Humanitas, 1998, p.187.

Georges Minois este cel care exemplifică această realitate cruntă în baza unor statistici ample aplicate spațiului catolic².

Învățătura medievală despre concepția asupra iadului în catolicism a generat o literatură angoasantă cu ecouri proeminente până în zilele noastre³. O admirabilă schimbare de perspectivă asupra iadului a avut loc chiar în catolicism, în secolul trecut. Astfel, cardinalul catolic, Thomas Spidlik, a accentuat faptul că în zilele noastre iadul nu mai este adus în discuție ca loc, ci ca stare, indicând mai exact starea omului care s-a scindat definitiv de Hristos⁴. De netrecut cu vederea este și poziția teologului catolic german Karl Rahner, care face deschiderea spre subiectul pe care îl voi aborda în acest studiu. Aceasta afirmă că: „veșnicia ca rod al timpului constă în venirea înaintea lui Dumnezeu, fie într-o hotărâre absolută a iubirii față de El, printr-un contact nemijlocit și printr-o apropiere față către față, fie în caracterul definitiv al închiderii de sine împotriva Lui în întunericul mistuitor al absenței veșnice a lui Dumnezeu”⁵. De asemenea, această opinie referitoare la iad a fost propovăduită intens în spațiul occidental⁶.

Pornind de la afirmația lui Karl Rahner, consider că este nevoie să înțelegem iadul nu ca o rezolvare punitivă a raportului dintre ofensa adusă de către om divinului și dreptate lui Dumnezeu, ci ca refuz și închidere a omului în față iubirii lui Dumnezeu. În acest sens, iadul, ca refuz veșnic al omului în față iubirii absolute a lui Dumnezeu, iar nu ca pedeapsă divină sau ca imposibilitatea

² În urma unei anchete sociologice, Yves Lambert a constatat că, încă de la începutul veacului trecut, în provincia Bretania, unde a studiat acest fenomen, credincioșii nu mai erau sensibilizați de frica iadului. Tocmai de aceea, au luat naștere anumite expresii pentru a mai ameliora teama unora, ca de pildă: „*Nimeni nu s-a întors de acolo ca să ne spună cum este*”, sau „*Dacă noi mergem în iad, aproape toată lumea ajunge acolo*”. După alți 80 de ani, autorul constată că aproape nu mai există deloc credința în posibila existență a iadului, iar expresiile precum: „*Infernul? Nu știm dacă mai există*” sau „*La ora actuală oamenii nu au obiceiul să mai creadă că există infern*”, sunt des răspândite. Dacă așa stau lucrurile în Franța, observăm că în celelalte țări ale Europei situația este aproape asemănătoare. În Germania, o anchetă a ziarului *Der Spiegel* arată scăderea rapidă a credinței. La întrebarea dacă există iad, protestanții răspund negativ în proporție de 78% în anul 1967, iar în anul 1980, procentajul crește la 83%, în timp ce romano-catolicii cred în proporție de 47% că nu există iad, în anul 1967, iar în anul 1980, procentajul urcă la 59%. La fel și în Țările de Jos: 28% mai cred în iad, în anul 1968, iar 15% în 1981. A se vedea: *Ibidem*, p. 354-356.

³ Rămâne paradigmatică în acest sens cea mai celebră lucrare a lui Dante Alighieri, *Divina comedie*, unde este reliefată coborârea lui Dante în Infern, trecerea sa prin Purgatoriu și ascensiunea spre Paradis, culminată cu apoteoza unirii cu Divinitatea. A se vedea Dante, *Divina Comedie*, traducere de Eta Boeriu, București, Editura Casa Școalelor, 1994.

⁴ Thomas Spidlik, *Maranatha. Viața de după moarte*, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2008, p. 149.

⁵ Karl Rahner, *Tratat fundamental despre credință. Introducere în conceptul de creștinism*. Traducere din limba germană de Marius Talos, Târgu Lăpuș, Galaxia Gutenberg, 2005, p. 618.

⁶ Tot în această linie se înscrie și T. Rey-Mermet, care afirmă că omul se poate încăpățâna să nu iubească și de aceea, tocmai în această posibilitate este decelabilă ideea de infern. A se vedea Georges Minois, *Istoria infernurilor*, p. 353.

a mântuirii după moarte, reprezintă, din punctul meu de vedere, o viziune compatibilă atât cu iubirea lui Dumnezeu, cât și cu libertatea umană.

DUMITRU STĂNILOAE. APERCEPȚIA DOGMATICĂ A ANTINOMIEI INFERNULUI

1.1 Orizontul prim al misterului

Cheia înțelegerii salvării universale, în concepția Părintelui Dumitru Stăniloae, se află în taina libertății umane. Această taina că unele suflete au posibilitatea ieșirii din iad până la judecata finală, iar altele ar fi condamnate pentru totdeauna la iadul veșnic, reprezintă o puțință de întărâtare a sufletului într-o libertate negativă care devine de nedepășit⁷. Fiind o problemă ce vizează libertatea omului, este dincolo de puțința raționalizării.

Judecata cu efecte eterne a lui Dumnezeu cuprinde în sine un mare mister, la înălțimea realității lui Dumnezeu și a omului. Misterul omului autonom, care dorește să se conducă singur, după propriile legi, este că poate sta veșnic în fața multitudinilor semne ale iubirii lui Dumnezeu și în fața celor mai îngrozitoare suferințe, și, totuși, să-L conteste până la capăt pe Dumnezeu, să nu încerce soluția depășirii lor prin acceptarea comuniunii cu El. Iar misterul cel mare este că Dumnezeu nu îl distruge pe om pentru refuzul comuniunii, deși preștie necăința și refuzul său veșnic, ci îi respectă omului pentru totdeauna atât existența, cât și libertatea⁸. Nici omul nu poate uita cu totul de Dumnezeu, însă nici Dumnezeu nu vrea să uite cu totul de omul căzut, indiferent la ce grad a ajuns pervertirea lui: „Cele două mistere nu mai pot fi despărțite. Sau Dumnezeu nu mai vrea să fie despărțite după ce l-a creat pe om. Dacă Dumnezeu ar distruge pe omul păcătos sau ar uita de el pe veci printr-un gest de dispreț, omul și-ar pierde adâncimea de mister. De asemenea, Dumnezeu nu își poate impune iubirea în mod silit, căci aceasta ar fi tot o golire a omului de misterul său”⁹.

După cum am putut sesiza, misterul infernului gravitează în jurul a două întrebări fundamentale:

- 1) De ce Judecata lui Dumnezeu față de cei păcătoși, prin care le este contestată starea de refuz și de negație a Lui, are drept urmare permanentizarea, pecetluirea acestei stări veșnice pentru eternitate? De ce aceștia nu mai au șansa să reîntre în comuniune cu El? Sau cu o idee mai puternică: De vreme ce atributele de puternic și iubitor de oameni sunt proprii lui Dumnezeu, de ce nu se poate arăta celor din

⁷ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2010, p. 275.

⁸ *Ibidem*, p. 279.

⁹ *Ibidem*, p. 280.

întunericul iadului într-un mod uimitor, frapant, care să facă posibilă începerea din nou a comuniunii lor cu Dumnezeu?

- 2) De ce Dumnezeu nu aneantizează pe cei din iad, decât să-i lase pe aceștia să se chinuie cumplit în chinurile veșnice? (Poate că această metodă l-ar scăpa și pe Dumnezeu de acuzația oamenilor care-L consideră un Dumnezeu sadic ?!).

Răspunsul la prima întrebare va trebui să dezvăluie esența și posibilitatea infernului. A doua întrebare ne deschide înspre sesizarea valorii existenței veșnic nefericite și a sensului chinurilor veșnice.

1.2 Esența și posibilitatea iadului veșnic.

Un prim răspuns la întrebarea privind permanentizarea stării infernale a celor osândiți, prin și după Judecata lui Dumnezeu, se întemeiază pe preștiința divină. În baza ei, spune Părintele Stăniloae, „Dumnezeu știe sigur că aceia nu vor răspunde în veci ofertei lui de iubire, fie pentru că nu vor vrea, fie că și-au creat prin refuzul total al comuniunii din viața pământească și din răstimpul între judecata particulară și cea universală, o astfel de stare că nu mai pot să accepte o comuniune cu Dumnezeu”¹⁰.

Sfântul Ioan Damaschin este de părere că permanentizarea stării păcătoșilor, a celor osândiți, precum și lipsa oricărei mișcări spre Dumnezeu este efectul „neschimbabilității” lor pătimase¹¹, pornind de aici, ne dăm seama că acel foc mistuitor din iad nu este altceva decât focul poftei care nu își găsește material pentru a se satisface, căci „pofa nesatisfăcută chinuiește prin neputința de a da imaginilor plăcerii o consistență reală și, pe măsură ce se prelungește neputința de a reda, ele își sporesc aparențele fermecătoare, iar prin aceasta și puterea chinuitoare, dată fiind neputința de a afla ipostasurile reale corespunzătoare. Lipsa materiilor în stare să satisfacă poftele este elementul obiectiv al chinurilor iadului. Iar efervescența fantasmagorică a poftei, întreținută de această lipsă, este elementul subiectiv”¹². Părintele Grigore-Dinu Moș sublinează că iadul a mai fost caracterizat și prin neputința omului de a mai iubi, aflându-se în „întunericul cel mai dinafară” (Matei 8,12; Matei 22, 13; Matei 25, 30), prin urmare, omul se situează singur într-un punct depărtat la maximum de Dumnezeu și de semenii lui. Starea dezolantă a celui aflat în osânda veșnică mai este caracterizată prin caracterul ei „sucit, pervers, printr-o dualitate contradictorie, el nefiind numai în opoziție cu

¹⁰ *Ibidem*, p. 281.

¹¹ Grigorie Dinu Moș „Judecata universală și viața de veci în teologia ortodoxă contemporană”, în vol. *In honorem Pr. Prof. Univ. Dr. Valer Bel*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2019, p. 13.

¹² Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă* p. 273.

Dumnezeu, ci și cu el însuși. E împietrit într-o scindare de sine demonică, esența demonicului fiind fractura unității originale transcendente a sinelui angelic”¹³.

Privind dintr-un alt punct de vedere starea infernală, Sfântul Iustin Popovici o caracterizează atât prin „lipsa împlinirii omului în Dumnezeu, cât și prin lipsa plăcerilor păcatului. În acest gol total se prăbușesc statornic gândul și simțirea omului”¹⁴.

Legăturile omului cu realitatea îi sunt opturate, încât acesta duce o existență himerică. „Subiectivitatea sa crescută monstruos îl împiedică să mai vadă realitatea altora. Existența sa se haotizează într-un absurd terifiant, fără consistență, fără vreo căutate de ieșire din acest labirint al gândurilor întunecate, fără speranță de ieșire”¹⁵. Căci gândirea e un iad dacă nu s-a transformat în gândire de Hristos. Fără Hristos, „orice gând e un mic iad și toate laolaltă un iad nesfârșit și veșnic”¹⁶, încât gândirea ajunge într-o „demență a-logosică, în acel delir, în acea smintită autoasigurare satanică, gândirea pentru gândire...”¹⁷. De asemenea, dacă nu e simțire de Dumnezeu, simțirea omenească este într-un proces de moarte statornic, ea nemurind niciodată. În concepția lui Iustin Popovici, acesta este viermele neadormit și focul care niciodată nu se va stinge¹⁸. Neavând stabilitate în infinitatea divină, sufletele lipsite de harul divin se mișcă între extreme, întorcându-se mereu în ele însele.

Hristocentrismul eliminat de către om din viața sa are drept efect posedarea de propriul „eu”. Obișnuit ca omul să nu mai vibreze când spune „tu”, nu mai vibrează nici când i se spune „tu”. Se îngroapă singur într-o totală indiferență, într-o moarte față de orice relație, strigând doar „eu, eu, eu!”. A devenit o „coajă”, o „mască”, fără pic de substanțialitate, dar tocmai aceea se afirmă numai pe sine cu disperare¹⁹. Această izolare egoistă e semnul clar al prezenței diavolului, „cea mai însingurată ființă din toate lumile”²⁰.

Părerea Părintelui Pavel Florenski este asemănătoare cu cea a părintelui Dumitru Stăniloae. În concepția sa, răul nu este decât o „împărăție divizată contrar sieși”²¹. Păcatul și iadul nu au concentrate în sine decât o singură ecuație:

¹³ Grigorie Dinu Moș, „Judecata universală și viața de veci în teologia ortodoxă contemporană”, p. 13.

¹⁴ Iustin Popovici, *Om și Dumnezeu-Om*, Alba-Iulia, Deisis, 1997, p. 51.

¹⁵ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, p. 283.

¹⁶ Iustin Popovici, *Om și Dumnezeu-Om*, p. 60.

¹⁷ *Ibidem*, p. 59.

¹⁸ *Ibidem*, p. 59.

¹⁹ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, p. 277.

²⁰ Iustin Popovici, *Om și Dumnezeu-Om*, p. 54.

²¹ Pavel Florenski, *Stâlpul și Temelia Adevărului*, traducere de Emil Iordache, pr. Iulian Friptu și pr. Dimitrie Popescu, București, Editura Polirom, p. 114.

eu = eu, cu alte cuvinte, „păcatul este forța de conservare a sinelui cu sine, care transformă persoana într-un auto-idol”²².

Cel osândit rămâne înconjurat doar de minciuna pe care a cultivat-o, iar din toate părțile este mușcat de demoni și de poftele sale. Astfel, chinurile nu vor consta dintr-o simplă însingurare, ci dintr-o singurătate lipsită de interiorizare, impusă de o vecinătate chinuitoare: a fi mereu cu cei pe care tu îi urăști și cu cei ce te urăsc și despărțit de iubirea divină. În acest sens spune Părintele Stăniloae: „Toți îi chinuiesc pe toți, toți se apără de toți”²³, într-un întuneric de nepătruns. Observăm aici chipul mort, cadrul ermetic al infernului.

Încă insistăm asupra întrebării inițiale: „De ce Dumnezeu nu se arată arăta celor din întunericul iadului într-un mod uimitor, frapant, care să facă posibilă începerea din nou a comuniunii lor cu Dumnezeu?”

Potrivit explicațiilor Părintelui Stăniloae, „prezența lui Dumnezeu nu este o realitate exterioară, care să se impună ca atare, ci se oferă ca un Tu iubitor, dar astfel nu poate fi sesizat decât prin deschiderea smerită a sufletului, în mișcarea spre Dumnezeu, în iubire. Mai mult, cel ce-și apără autonomia se îndârjește în a refuza pe Acela care, prin iubirea ce i-o oferă, îl face să își dea seama că de oferta aceasta depinde existența lui”²⁴.

Omul împietrit în mândrie ar putea admite realitatea unuia care depinde de el, dar nu pe Cineva care i se descoperă ca fiind singura șansă și bucurie a existenței lui. Prin urmare, Mântuitorul Hristos ar trebui să se arate celor din iad cu o înfățișare lipsită de orice fel de lumină, fadă, insipidă, lipsit de bucuria de a intra în comuniune cu ei. Sfântul Isaac Sirul admite o astfel de înfățișare a lui Hristos, socotind că nici în acest mod Hristos nu încetează să-i iubească pe cei osândiți, dar în acest caz iubirea Sa devine pentru ei foc și suferință. Este o iubire care doare și îi revoltă, nefiind capabil să-i răspundă. „Dar aceasta mai procură aceloră o adevărată cunoaștere a lui Hristos? Nu e mai degrabă o ascundere a lui Hristos, Care mângâie, Care luminează, Care mântuiește când se arată? Nu-l acoperă pe Hristos chinurile conștiinței celui ce moare în păcate? În mod paradoxal conștiința prezenței lui Hristos se îmbină cu neputința de a-L vedea în realitatea Lui adevărată”²⁵. Este o arătare în care harul divin rămâne absent, o arătare distantă, în care se simte mai mult focul decât Persoana lui Hristos: „În foc e simțită totuși Persoana, dar ca distanță, ca voind să rămână în afara relației, o arătare ce arde”²⁶.

²² Pavel Florenski, *Stâlpul și Temeilia Adevărului*, p. 118.

²³ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, p. 277.

²⁴ *Ibidem*, p. 278.

²⁵ *Ibidem*, p. 279.

²⁶ *Ibidem*, p. 279.

1.3 Valoarea existenței veșnic nefericite. Sensul suferinței veșnice

De ce Dumnezeu nu-i distruge pe cei osândiți, ci alege să îi mențină în atitudinea lor de refuz față de Sine?

Răspunsul principal oferit de Sfântul Ioan Damaschin este următorul: „a fi, indiferent cum, e mult mai bine decât a nu fi deloc. Existența rămâne un dar absolut gratuit și irevocabil al lui Dumnezeu. Prin faptul că Dumnezeu nu-i pierde pe cei osândiți, ci le oferă o eternă existență, arată valoarea indelebilă a persoanei”²⁷. „Prin faptul că Dumnezeu nu pierde pe cel păcătos, vrea să arate că iubirea Lui rămâne în veci, chiar și pentru oamenii care în veci nu vor răspunde iubirii Lui”²⁸. Căci, dacă o mântuire dobândită într-un mod constrângător, ar însemna violarea libertății omului, atunci aneantizarea celor ce se împotrivesc, ar desemna atât disprețuirea existenței, cât și a libertății. Cum spunea Berdiaev, „prin iadul veșnic se afirmă valoarea și libertatea veșnică a omului. Dacă omul ar ști că, uzând de libertate împotriva lui Dumnezeu, va fi distrus (sau iadul ar înceta cândva), el ar fi îngustat în libertatea lui. Numai cel ce știe că se poate opune veșnic lui Dumnezeu este cu adevărat liber. Numai cel ce știe că afirmarea libertății sale are urmări pentru veșnicie pune fervoare în această afirmare și își asumă riscurile ei”²⁹.

În ce privește sensul suferințelor veșnice, Părintele Stăniloae dezvăluie mai întâi orizontul general în care acesta irupe. „Iadul implică un sens prin faptul că ne scoate din ceața ambiguă a vieții pământești. În iad noi știm precis că există un rai”³⁰. În al doilea rând, conștiința lor (chiar întreruptă și pervertită) că sunt în iad în baza judecății lui Hristos, dă existenței lor o mica speranță de sens, care o face superioară unei veșnice evoluții în relativitate³¹.

În al treilea rând, în atitudinea omului care nu dorește să știe de Dumnezeu și care totuși nu poate să uite cu totul de El se află o suferință sfășietoare, al cărui sens nu îl putem observa decât în treacăt și cu teamă. Părintele Stăniloae afirmă că „dacă omul ar uita cu totul pe Dumnezeu, n-ar mai suferi, dar n-ar mai fi nici om”³².

Sensul suferințelor veșnice ne pare atât de tulburător încât apropierea de taina lor provoacă acel *mysterium tremendum*, precum și întreg zbuciumul afecțiunii umane de o adâncime inefabilă. Căci nu ne putem imagina un sens al suferinței în afara suferinței lui Hristos, Care a asumat, a gustat toată suferința lumii și a iadului. Și a mai cerut încă peste acest pahar: „Mi-e sete..”. Așadar, credem că

²⁷ *Ibidem*, p. 280.

²⁸ *Ibidem*, p. 254.

²⁹ Nikolaj Aleksandrovič Berdjajev, *Spirit și libertate: încercare de filosofie creștină*, București, Paideia, 1996, p. 345.

³⁰ Dumitru Stăniloae, *Teologia dogmatică ortodoxă*, p. 224.

³¹ *Ibidem*, p. 293.

³² *Ibidem*, p. 282.

există cel puțin o latură hristică a suferinței celor din iad și că aceasta va rămâne, cu atât mai mult cu cât firea lor va fi în întregime restaurată și tot răul se va topi în existență (cum a învățat Sfântul Maxim Mărturisitorul). Este ecoul veșnic al aceluși „*Eli, Eli, lama sabahani?*” (Matei 27:46). Iadul e Dumnezeu însuși privit cu ochii singurătății totale, e însuși Hristos crucificat, murind, eternizat într-o clipă fără sfârșit - eternitate surpată pe care o gustă cei din iad. Și ceea ce mai este acest chin nu putem exprima omenește, e mai presus de om. Până și cei aflați în infern sunt depășiți de propria lor suferință, sunt copleșiți de suferința lui Hristos în ei, de neînțelesul ei și al veșniciei sale iubiri. Ei trăiesc suferința Lui că i-a pierdut și încă ceva ce nu ne este dat. Unde este suferință înseamnă că mai este o taină. O taină ce voiește să fie păstrată cu orice preț.

David Bentley Hart

David Bentley Hart, actual reprezentant al Organizației Templeton la Universitatea Notre Dame, este recunoscut a fi unul dintre cei mai influenți teologi din mediul academic englez, împreună cu John Milbank, asociat al Universității din Nottingham. Interesele sale sunt multiple și producțiile sale, precum teza de doctorat, „*The Beauty of the Infinite*”³³ (2004), au făcut ca mediile critice să-l privească a fi în afrontul actual al Teologiei Creștine.

În lucrarea sa publicată în anul 2019, „*That All Shall Be Saved: Heaven, Hell and Universal Salvation*”³⁴, titlul anunță teza: toate ființele ce au păcătuit împotriva lui Dumnezeu vor fi, în cele din urmă, mântuite. Bentley Hart susține că această idee de la care pornește nu e doar parțial adevărată, ci cu totul asemuită în certitudine. Nu e răbdător în a prezenta un universalism plin de speranță, precum o fac, de exemplu, în spațiul catolic, Hans Urs von Balthasar³⁵, sau în spațiu răsăritean teologi precum: Paul Evdochimov³⁶, Ilarion Alfeyev³⁷, Olivier

³³ Lucrare tradusă în limba română de Vlad Dărăban și apărută la Editura Polirom în anul 2013.

³⁴ Lucrare publicată de Yale University Press, septembrie, 2019.

³⁵ Acesta consideră că nu avem dreptul să afirmăm apocatastaza, dar avem dreptul, ba chiar datoria, să nădăjduim în mântuirea tuturor

³⁶ Evdokimov afirma că „Dumnezeu așteaptă de la noi apocatastaza”. A se vedea: Paul Evdokimov, *Ortodoxia*, traducere de Irineu Popa, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1996, p 205.

³⁷ În opinia lui Alfeyev, pentru care această chestiune reprezintă un punct central din eshatologie, este o erezie să afirmăm că absolut toți oamenii se vor mântui, în schimb, nu este eretic să avem speranța și să ne rugăm pentru mântuirea tuturor. Alfeyev, atunci când exprimă aceste cuvinte are în vedere dogma pogorării lui Hristos la iad, pe care o interpretează într-un sens universal și eshatologic. A se vedea: Ilarion Alfeyev, *Hristos, biruitorul iadului. Pogorârea la iad din perspectiva ortodoxă*, București, Sophia, 2007, p. 256.

Clement³⁸, în a căror concepție, ideea mântuirii rămâne problematică, căci cunoașterea întru totul asupra ei nu va fi accesibilă niciodată.

Cartea lui Bentley Hart ar indica faptul ca această incertitudine universală nu mai e o viziune demnă de urmat, ci trebuie să ne orientăm către un universalism hotărât. Din acest punct de vedere, învățătura propusă de acest autor este vitală pentru Trupul Mistic al lui Hristos³⁹. Dacă acceptăm această idee ca fiind potrivită pentru învățătura Bisericii, atunci putem afirma: „Dacă există salvare universală, atunci orice este posibil”.

David Bentley Hart își construiește trei direcții principale de legitimizare a unei viziuni universaliste. Primul argument este „Argumentul Creatorului responsabil” (anume că natura divină a creației duce la mântuire în mod implicit), al doilea ar fi „Argumentul binelui de natură divină” (anume că tot ce e pământesc niciodată nu va nega bunătatea lui Dumnezeu), și al treilea „Argumentul solidarității umane” (anume că toți oamenii constituie o entitate, prin urmare, fie toți sunt mântuiți, fie niciunul).

1.1 Argumentul Creatorului responsabil

Bentley Hart a prezentat acest argument în domeniul public pentru prima data în 2015, într-un curs la Universitatea Notre Dame, despre „Dumnezeu, Creație, și ce este Răul”. În viziunea sa, Dumnezeu, pentru că a creat lumea, e responsabil de tot răul din cosmos: „Astfel, fiecare formă de rău pe care o cuprinde timpul, naturală sau morală, este o acuză adusă bunătății lui Dumnezeu: fieare moarte de copil, fiecare calamitate imprevizibilă, fiecare act de răutate; tot ce este bolnav, împiedicat, nemilos, crud sau lipsit de sens; până la sfârșitul tuturor lucrurilor”⁴⁰. Dumnezeu urmează să își descopere adevărata sa identitate, ca fiind Dumnezeu iubitor și milostiv, abia la acea judecată. Bazându-se pe spusele Sfântului Apostol Pavel din Romani 9, Bentley Hart este de părere că *toți* oamenii sunt supuși neascultării, *doar* pentru ca Dumnezeu să-și poată arăta dreptatea, revărsându-și mila asupra *tuturor*. Apelul la forță prezintă o perspectivă înfricoșătoare, conturată temporar doar pentru a putea fi izgonită de un apel la bunătate, luminos și decisiv⁴¹.

³⁸ Olivier Clement consideră că ultimul cuvânt ar trebui să fie cel al rugăciunii și speranței, pentru că „numai Hristos poate cunoaște taina unei mântuirii fără constrângere”. A se vedea: Olivier Clement, *Puterea credinței: studii de spiritualitate*, traducere de Alexandrina Andronescu și Daniela Ciascai, Pandora-M, Târgoviște, Editura Universității din Târgoviște, 1999, p. 109-110.

³⁹ Brad Jesak, *Why I am a universalist (but sound like one)*. *Reflections on David Bentley Hart's: That all Shall be Saved*, publicat în „*Clarion. Journal of Religion, Peace and Justice*”, 7 septembrie 2019, p. 1.

⁴⁰ David Bentley Hart, *God, Creation and Evil: the Moral Meaning of creatio ex nihilo*, *Radical Orthodoxy: Theology, Philosophy, Politics*, Volumul 3, Nr 1, 2015, p 4.

⁴¹ *Ibidem*, p. 4.

Mântuirea tuturor, menționează Hart, este „o consecință logică a ceea ce înseamnă și presupune să-l privim pe Dumnezeu drept Creatorul a tot și a toate *ex nihilo*”⁴². Hart insistă asupra faptului că din moment ce actul de creație al lui Dumnezeu a venit din propria sa inițiativă, atunci toate finalitățile ce îi urmează sunt incluse în decizia Sa⁴³.

Dacă orice acțiune pământească este supusă stării de fapt că „toate finalitățile (ce-i urmează) sunt incluse în decizia Sa”, și Dumnezeu ne-a dăruit voința ce ne împinge spre a acționa, atunci putem la fel de bine să ne întrebăm: De ce mai există rău, la urma urmei? În încercarea lui de a explica cum răul poate fi, în cele din urmă, depășit, Hart se lovește de o nouă problemă în ceea ce privește originea fărădelegerii, fiind incapabil, în viziunea lui Michael McClymond, să o numească sau dezvolte: „Sau este, oare, în acest sens, Dumnezeu lui Hart rău și bun de-o seamă - uneori săvârșind rău, alteori bine?”⁴⁴ Nu cred că e concluzia la care Hart dorește să ajungem, dar e un raționament ce poate fi dedus din implicațiile a ceea ce spune. Acest argument pe care îl susține nu pare să fie foarte bine gândit, în opinia lui McClymond, căci „dacă Dumnezeu e responsabil din punct de vedere moral pentru toate finalitățile eshatologice, atunci de ce nu e Dumnezeu responsabil și pentru toate faptele istorice rele? Și dacă într-adevăr toate alegerile pământești se întrunesc în deciziile divine, înseamnă că Dumnezeu devine rău-făcătorul tuturor fărădelegilor, și un sfârșit universalist fericit nu e posibil”⁴⁵.

O inconsecvență în argumente o semnalează același McClymond. Lucrarea „*That All Shall Be Saved*” se află în contrapondere directă cu „*The Doors of the Sea: Where was the Got in Tsunami?*”⁴⁶, care diferențiază clar cauzalitatea divină de cea pământească și care de asemenea descria un cosmos presărat cu puteri distructive, ceea ce duce la îndoiala unui Dumnezeu iubitor. Hart, în această carte, respinge ideea unei voințe unice responsabilă pentru mersul întregii creații. În schimb, propune existența unor altor voințe/puteri secundare ce se manifestă în lume⁴⁷.

⁴² *Ibidem*, p 5.

⁴³ *Ibidem*, p 7.

⁴⁴ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁴⁵ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁴⁶ A se vedea lucrarea publicată în data 15 martie 2011, în limba engleză, publicată de William B Eerdmans Publishing Co, Statele Unite.

⁴⁷ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

Greșeala lui Hart constă în faptul că a trecut din extrema înfățișării unui Dumnezeu ce nu face aproape nimic, la cea a unui Dumnezeu care face, subit, absolut tot.

1.2. Argumentul binelui de natură divină

Al doilea argument major al lucrării lui Hart, pe care l-am numit *argumentul binelui de natură divină* vine drept o completare celui anterior menționat și discutat. Din faptul că voința umană va fi mereu rezultatul deciziilor divine, rezultă că „răul nu poate fi niciodată scopul original sau final al voinței”⁴⁸, prin urmare, argumentul logic pe care Hart îl postulează este că „nicio voință rațională nu va putea fi fixată mereu în meandrele răului”⁴⁹.

Hart susține că alegerile din păcate nu vor fi niciodată alegeri ale liberului arbitru. Din moment ce alegeri din păcat făcute conștient nu există, oamenii nu vor fi niciodată responsabili pentru păcatele comise. Din definițiile pe care ni le-a dat Hart, putem să tragem concluzia că omul nu poate fi niciodată învinovățit. Din acest punct de vedere, balanța se îndreaptă spre zona universalismului, întrucât, nu e greu de înțeles, așadar, de ce toți vor fi mântuiți, căci până la urmă nu are nimeni păcate ce trebuie mântuite în primul rând. Nu există oameni ce aleg cu toată conștiința a face rău. Din acest punct, McClymond se întreabă dacă poate argumentul lui Hart să rămână valid în momentul în care ne gândim la moralitatea și responsabilitatea umană?⁵⁰ Farrow vine și contrazice ce spune Hart, afirmând că „Omul e făcut să-l iubească pe Dumnezeu dacă dorește. Nu e doar un mod pentru Dumnezeu să se iubească pe Sine”⁵¹.

1.3. Argumentul solidarității umane:

A treia încercare a lui Hart de a propovădui salvarea universală nu e mai convingătoare decât restul. Acest argument se bazează pe felul în care Grigore din Nyssa își închipuie geneza. În viziunea Sfântului Grigorie de Nyssa atât facerea cât și mântuirea finală a lumii fac parte dintr-un tot unitar, de aceea, tot ce se petrece de la facere și până la final este o desfășurare etapizată (*ἀκολουθία*) a planului lui Dumnezeu în timp și prin schimbare⁵².

Bentley Hart invocă argumentul pe care îl uzitează Sfântul Grigorie de Nyssa. Hart scrie: „Grigorie spune că Dumnezeu a zămislit omul sub forma unei

⁴⁸ David Bentley Hart, *God, „Creation and Evil: the Moral Meaning of creatio ex nihilo”*, p. 8.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁰ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁵¹ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁵² David Bentley Hart, *Frumusețea infinitului*, p. 490.

Ființe Umane ideale, o entitate creată întocmai după chipul și asemănarea Sa, nici bărbat, nici femeie, posesor al virtuților Divine: puritate, iubire, impasibilitate, fericire, înțelepciune, libertate și nemurire. Această Ființă Umană primordială cuprinde orice om, de orice vârstă, de la primul până la ultimul⁵³. De aici se trage concluzia că fie toți suntem duși spre mântuire, fie niciunul.

Păreră lui McClymond despre închipuirea genezei umane a Sfântul Grigorie de Nyssa este speculativă, bazată pe mitologie greacă, iar nu pe textul biblic. Pentru Grigore, Adam nu era o ființă umană individuală, ci Umanitatea însăși (precum Adam Kadmon, din Kabbalah evreiască, un copac al sufletelor mistic din care fiecare se trage, precum niște crengi). Acest argument este invocate de Hart, care dorește să spună că Dumnezeu a creat umanitatea și ca aceasta trebuie să fie mântuită⁵⁴. Analogia pe care o oferă demontează din rădăcină argumentul lui Bentley Hart: atunci când pâinea se mucegăiește, putem să tăiem partea stricată ca să nu o aruncăm pe toată. Dar dacă laptele se acrește, nu mai e bun de nimic. Pentru Hart, umanitatea nu se aseamănă cu pâinea mucegăită ce mai poate parțial fi servită, ci cu laptele ce fie e, fie nu e acrit. Dar nu putem nega că doctrina sa diferă radical de învățătura biblică ce spune că fiecare individ își are propria întâlnire cu Dumnezeu, formându-și propriile decizii în legătură cu a crede sau nu, cu a se supune sau a răzvrăți⁵⁵.

În rândul creștinilor ortodocși, mântuirea universală nu a fost niciodată o doctrină oficială sau publică, dar credința a fost tolerată mult timp ca o opinie personală în rândul credincioșilor (și în general printre cei influențați de Origen)⁵⁶. O persoană nu era cenzurată pentru că ar fi crezut acest lucru, deși nimănui nu îi era permis să afirme acest lucru într-un spațiu public. Universalismul lui Grigorie de Nyssa a fost în general o jenă pentru liderii ortodocși înainte de secolul XX. La Consiliul de la Ferrara-Florența (1438-1445 d.Hr.), când occidentalii latini au încercat să înscrie scrierile lui Grigore în sprijinul doctrinei purgatorului, răspunsul reprezentanților estici a fost interesant. Aceștia au declarat că Grigore nu a predat despre existența unui purgatoriu temporar după moarte, ci a predat universalismul și că Grigore a greșit în acest fel. Au urmat spunând că, credința lor ortodoxă nu le-a cerut să creadă tot ce a învățat vreun părinte al bisericii. Aceștia au sparat ceea ce ei considerau că merită la

⁵³ *Ibidem*, p. 490.

⁵⁴ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: <https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils->

⁵⁵ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁵⁶ Lautaro Roig Lanzillotta, „Greek Philosophy and the Problem of Evil in Clement of Alexandria and Origen”, în *Cuadernos de Filología Clásica*, p. 214–215.

Grigore (adică contribuțiile sale la doctrina Trinității) de ceea ce nu avea valoare (adică, demersul său de universalism). Astfel, este o greșeală să indicăm acest părinte al bisericii „necondamnat” ca indicând sprijin pentru universalism în rândul episcopilor și învățătorilor ortodocși înainte de vremuri foarte recente. Dovada istorică nu acceptă această interpretare⁵⁷.

O altă componentă deranjantă a argumentului lui Hart este atribuirea caracterului quasi-divin al impasibilității ființei umane. Autorul pare că adoptă, așadar, o idee ioaneică care ar putea să fie parodic repusă altfel: „La început a fost Omul, și Umanitatea era alături de Dumnezeu, și Umanitatea era (aproape) Dumnezeu”. Astfel de învățături speculative sunt foarte îndepărtate de simplitatea Evangheliei. Singurul lucru pe care argumentul său îl dovedește este că dacă cineva adoptă o închipuire non-biblică a Genezei (în cazul acesta, cea după Grigore), va ajunge la o finalitate non-biblică de asemenea (la mântuirea universală, în acest caz)⁵⁸.

Michael McClymond și viziunea sa asupra universalismului susținut de David Bentley Hart

Michael McClymond predă un curs de creștinism modern la Universitatea Saint Louis. A publicat o multitudine de texte despre Jonathan Edwards. Cartea sa, „Teologia lui Jonathan Edwards” (scrisă împreună cu Gerald McDermott) a fost aleasă de Christianity Today ca fiind cea mai bună carte de teologie/etică în 2012. Michael McClymond mai este autorul unei memorabile lucrări: *The Devil's Redemption, A new history and Interpretation of Christian Universalism*⁵⁹, în care oferă o critică istorico-teologică a universalismului. Tendința de a-l contrazice pe Hart în legătură cu această idee a mântuirii universale, dăinuie încă din toamna anului 2014, când Bentley Hart s-a alăturat departamentului de studii teologice al Universității Saint Louis, instituție unde Michael McClymond predă și unde Bentley Hart a activat timp de un an drept profesor asociat. Micile discuții au fost de-a dreptul cu augur când vine vorba de argumentele postulate în noua lui publicație, dar și a ideilor pe care le-a exprimat personal în lucrarea amintită.

În vara anului 2015, McClymond a fost chemat să predea la Universitatea din Birmingham, Anglia, în vreme ce Hart a rămas la Saint Louis. Au discutat aprins universalismul prin email. Lui Hart I s-a făcut o remarcă, anume că marea majoritatea (probabil un raport de 10 la 1) a autorilor creștini timpurii - fie ei greci, latini, sirieni sau egipteni – nu erau adepți ai acestui mod de gândire. Lui

⁵⁷ Michael McClymond, *The Devil's Redemption, A new history and Interpretation of Christian Universalism*, Vol I-II, New York, Baker Academic, 2018, pp. 38-39.

⁵⁸ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: <https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils->.

⁵⁹ Michael McClymond, *The Devil's Redemption, A new history and Interpretation of Christian Universalism*.

McClymond i s-a răspuns apoi că el e mai preocupat de adevăr în sine decât de o autoritate precedentă - chiar dacă totuși susținea că măcar o parte din această ”autoritate” îi susținea argumentele. A mai adăugat, de asemenea, că dacă un infern etern e necesar în doctrina creștină, atunci însăși această doctrină e construită pe falsitate⁶⁰. În cele din urmă, acesta va deveni argumentul său cel mai pregnant în: *That All Shall Be Saved*.

E imposibil să separăm argumentele lui Hart în favoarea universalismului creștin de patosul și etosul cu care le exprimă. Willis Jenkis îl numește copilăros⁶¹, în vreme ce Douglas Farrow îl descrie drept a fi „un intelectual ce zboară asemenea unui fluture, dar care înțeapă precum o albina”⁶². În „*That All Shall Be Saved*”, spune despre adversarii săi intelectuali că ar fi „vindicativi și agresivi”, „malevolenți fără măsură”, „închiși din punct de vedere moral”, „absurzi dincolo de orice limită”, „absurdități extravagante” și că aparțin unei atmosfere toxice și non-sensică. Lucrul dezolant este faptul că lista de insulte nu e nici pe departe completă. Ceea ce a observat McClymond este faptul că David Bentley Hart a uzitat 118 expresii derogatorii adresate oponenților săi, asupra perspectivei lor teologice, asupra Dumnezeului lor și asupra modului lor de a conceptualiza infernul⁶³.

Farrow descrie limbajul lui Hart drept a fi „cuvinte fără rost pe care oamenii le spun în mod normal înainte să se bată unii cu alții, care sunt exhaustive în ceea ce privește fondul de insulte al limbii engleze”⁶⁴. Din acest punct de vedere, Michael McClymond afirma că „este dificil să ne putem gândi la altă lucrare din domeniul teologic care poate fi considerată la fel de veninoasă. O analogie potrivită ar fi cea cu broasca aurie din pădurile tropicale ale Columbiei, care nu atinge 2 centimetri în mărime, dar are suficient venin încât săucidă 10

⁶⁰ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁶¹ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils-redemption/?fbclid=IwAR3es1DpFKtwf9Qm4uDr7XWQ96wD66Cc5Q5ESsaZKC_6oFZKGzzXAdTxIW0.

⁶² A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁶³ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁶⁴ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils-redemption/?fbclid=IwAR3es1DpFKtwf9Qm4uDr7XWQ96wD66Cc5Q5ESsaZKC_6oFZKGzzXAdTxIW0.

oameni. Volumul lui Hart pare a fi mai degrabă orientat spre a elimina complet adversarii, nu spre a-i contrazice⁶⁵.

Un alt aspect ciudat al operei lui Hart pe care îl identifică McClymond este următorul: bucuria lipsește cu desăvârșire din această carte. Cineva care e într-adevăr convins că mântuirea ne cuprinde pe toți (chiar și pe calviniști) ar trebui să dea dovadă de pace și bucurie în anticiparea salvării întregului neam. Dacă poziția lui Hart ar fi pe bună dreptate cea corectă, înseamnă că ar trebui să fiarbă de nerăbdare să demonstreze aceasta când vom fi cu toții în fața lui Dumnezeu⁶⁶.

2. 1. Exegeza lui Bentley Hart

Traducerea Noului Testament face parte din proiectul universalist a lui Bentley Hart. Garry Wills susține în recenzie sa din „*The New York Review of Books*”⁶⁷ că Hart se străduie să scoată de-a dreptul infernul din textul biblic, argumentându-și spusele foarte bine. Hart nu descrie focurile infernului ca fiind eterne, ci interpretează „*αἰώνιος*”⁶⁸ drept „ale veacurilor” (*αἰών*)⁶⁹. Printre inițiați, se menționează că „*αἰώνιος*”⁷⁰ uneori se poate traduce drept *ce durează veacuri*, dar traducerea lui Hart e complet rigidă.

Iată un verset cunoscut tradus de Hart: „*Fiindcă atât de mult a iubit Dumnezeu cosmosul încât i l-a dat pe singurul său Fiu, în așa fel încât toți cei care au credință în el să nu piară, ci să aibă viața Veacurilor*” (Ioan, 3:16; marcări proprii). De asemenea, iată o traducere a lui Hart din Epistola către Evrei 5:6: „*Ești preot al Veacului*”. Comparând cu „*Tu ești preot în veac, după rânduiala lui Melchisedec*”. Când Hristos face împărțirea între cei osândiți și cei mântuiți, Hart traduce: „*aceștia vor*

⁶⁵ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>

⁶⁶ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁶⁷ Acest studiu se poate consulta în mediul online accesând link-ul următor: <https://www.nybooks.com/articles/2018/02/08/a-wild-and-indecent-book/>

⁶⁸ <https://www.biblestudytools.com/lexicons/greek/nas/aionios.html>.

⁶⁹ A se vedea câteva argumente folosite în acest studiu publicat online în 13 ianuarie 2020: <https://reforminghell.com/2020/02/13/the-actual-words-behind-hell-robin-parry/>.

⁷⁰ În Scriptură, pe lângă semnificația de veșnic, înțelegă ca o durată nesfârșită, găsim și pe cea redată

prin veac, care desemnează o perioadă mai lungă de timp și, îndeosebi, durata lumii de acum. Întrebunțarea cuvântului Aionios se face pentru trei paliere diferite: „Aionios - New Testament Greek Lexicon -

New American Standard”, Bible Study Tools (<http://www.biblestudytools.com/lexicons/greek/nas/aionios.html>>)

merge în pedeapsa aceluia Veac, în vreme ce ceilalți în viața acestui Veac” (Matei, 25:46)⁷¹. Interpretarea lui Hart a cuvântului „*αἰώνιος*” are, așadar, o consecință gravă: nu doar pedepsele divine, dar și binecuvântările par să fie limitate în timp. Ambele durează „un veac”.

O caracteristică importantă a judecății finale, pe lângă multe altele prezentate în teologia dogmatică, este și aceea că ea va fi definitivă și veșnică. Aceste particularități sunt exprimate de Însuși Mântuitorul Hristos în Evanghelia Sa: „*Și vor merge aceștia la osândă veșnică, iar dreptii la viață veșnică*” (Matei 25, 46). „*Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui*” (Matei 25, 31). Faptul că diavolul va fi condamnat la o osândă veșnică este amintit și în Sfânta Scriptură: „*Și diavolul, care-i amăgise, a fost aruncat în iezerul de foc și de pucioasă, unde este și fiara și proorocul mincinos, și vor fi chinuți acolo, zi și noapte, în vecii vecilor*” (Apocalipsa 20, 10).

Părintele Profesor Grigore Dinu Moș este de părere că aceste pasaje nu pot fi interpretate doar ca o reiterare pedagogică a unor amenințări prescrise în Vechiul Testament, cu priză largă în conștiința apocaliptică a iudeilor (de la Isaia 30, 33; Daniel 12, 2 etc.), ci ca o anticipare a posibilității reale și înfricoșătoare a pierzaniei veșnice. Faptul că această posibilitate nu este doar o „sperietoare” având drept scop să îi impresioneze pe cei slabi în credință și să-i conducă astfel spre un bine viitor, rezultă și din faptul că ea cere sacrificii supreme duse chiar până la pierderea vieții pentru Hristos (A se vedea Matei 16, 25; Marcu 9,43)⁷².

În traducerea lui Hart, gheena nu mai e „infern”, ci „Valea de Foc a lui Hinnom” (Matei, 5:22). Putem înțelege, așadar, că în avertismentele Sale, Mântuitorul Hristos era fixat pe vreo groapă de gunoi de lângă Ierusalim, din moment ce nicio conotație transcendentală nu e acordată locului osândiților. „*προορίζειν*”, care inițial înseamnă „a predestina”⁷³, este tradus de Hart prin „a decide în avans”. Hart traduce „*διάβολος*” nu cu *diavolul* ci cu *grăitorul de minciuni*, ceea ce reduce rolul lui Satan foarte mult față de ce se spune în Noul Testament. În Epistola către Iuda se folosește un cuvânt care nu e ambiguu și se referă la pedeapsă eternă, dar Hart - într-un pasaj nu prea comun despre îngerii decăzuți - spune că textul se referă la demoni, nu la oameni⁷⁴. Pe fundalul celor expuse, McClymond se întrebă: sunt îngerii decăzuți cei care sunt pedepsiți etern? Și, dacă acesta ar fi cazul, cum rămâne cu argumentul lui Hart ca nicio creatură nu poate

⁷¹ A se vedea în acest sens studiul lui David Bentley Hart publicat online în 27 august 2015: <https://saintsophiadc.org/2015/08/traditio-deformis-part/>.

⁷² Grigorie Dinu Moș, „Judecata universală și viața de veci în teologia ortodoxă contemporană”, p. 1.

⁷³ A se vedea viziunea lui William Bastingius despre folosirea verbului: <https://ccl.org/ccl/arminius/works1/works1.v.xvi.html>.

⁷⁴ A se vedea în acest sens studiul lui David Bentley Hart publicat online în 27 august 2015: <https://saintsophiadc.org/2015/08/traditio-deformis-part/>.

să fie pedepsită pentru o eternitate? Într-un răspuns online, Hart respinge sugestia lui Wills de a găsi totuși o metodă în alegerile pe care le face⁷⁵.

În ultima sa publicație, Hart încearcă să ignore pasajele biblice ce nu susțin universalismul, spunând că Noul Testament e scris într-un limbaj eshatologic ce ar trebui perceput ca nu altceva decât o fantasmagorie intenționată cu scopul de a induce în eroare. Spune, de asemenea, că: „cu cât mai în detaliu ne apropiem de imaginile individuale, cu atât mai mult se dizolvă în evocări atmosferice și lirism”⁷⁶. În opinia lui McClymond, aici Hart se contrazice, pentru că dacă autorii biblici nu au folosit altceva decât un limbaj și o frazeologie simbolică, atunci nici universalistul, nici adversarul său nu va putea spune nimic sigur despre viața de apoi pe baza Scripturilor. Ca să susțină mântuirea universală, Hart nu doar că e gata să denunțe dănuirea veșnică a Raiului, dar și să denigreze autoritatea Scripturilor⁷⁷.

Precum alți susținători ai universalismului, citirea sa a Bibliei cuprinde multe puncte ilogice. Hart se aseamănă însă cu adepții lui Origen din Alexandria și susține că Dumnezeu e mai degrabă persuasiv decât coercitiv în accepțiunea Sa de a depăși răul⁷⁸. Totuși, Exodul și Apocalipsa ne spun că răul nu poate tot timpul să fie învins prin tact, ci că uneori o forță superioară trebuie să acționeze pentru a-l înfrânge, în acest sens, McClymond aduce spre meditație câteva exemple biblice: Faraonul nu e convins în vreun fel de Puterea lui Dumnezeu, ci e pur și simplu zdrobit. Asemenea, Bestia, Demonul și Profetul Fals sunt aruncați în lacul de foc, nu convinși să se lepede. În toate aceste cazuri, manifestarea forței divine e spre bine, nu spre rău. Sfinții spun în cor „Aliluia!” când stricăciunea orașului Babilon e în final sfârșită. (Apocalipsa, 19:1-5)⁷⁹.

2. 2. A vieții dincolo de eshatologie

Felul în care vorbește David Bentley Hart despre mântuirea universală e speculativ, abstract, detașat - e genul de carte pe care intelectualul religios o scrie

⁷⁵ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁷⁶ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁷⁷ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: <https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils->.

⁷⁸ John R. Sachs, „Apocatastasis in Patristic Theology”, în *Weston School of Theology*, 54 (1953), p. 618.

⁷⁹ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

fără a-I păsa de efectul pe care l-ar avea asupra creștinului de rând sau a vieții de zi cu zi⁸⁰. În viziunea lui McClymond învățătura biblică asupra eshatologiei îmbină prevederea viitorului cu nevoia disciplinei spirituale de sine, de aici, autorul dorește să ne expună un nou mod de viețuire opus universalismului lui Hart: *a viețui dincolo de eshatologie*.

Când Mântuitorul Hristos a cuvântat în Matei 24, vorbește despre sfârșitul vremurilor dar îndeamnă omul în același timp să fie atent și la viața de zi cu zi. Acest capitol vorbește nu doar despre pregătirea spirituală și morală a individului, ci și despre propovăduirea Evangheliei: *”Evanghelia aceasta a Împărăției va fi propovăduită în toată lumea, ca să slujească de mărturie tuturor neamurilor. Atunci va veni sfârșitul.”* (Matei, 24:14). Asemenea, parabola mirelui și a celor 10 fecioare (Matei, 25:1-13) insistă pe faptul că trebuie să fim pregătiți pentru întoarcerea lui Hristos. Când apostolii îl întreabă pe Mântuitor după Înviere dacă *„Doamne, în vremea aceasta ai de gând să așezi din nou Împărăția lui Israel?”* (Faptele Apostolilor, 1:6), El îi călăuzește spre evanghelizare, din nou legând întoarcerea sa de misiunea Bisericii.

Apocalipsa închipuie oamenii Domnului precum o mireasă, însoțită de Hristos, mirele. Ne spune că *„iar mireasa Lui s-a pregătit/ I s-a dat să se îmbrace/ în in fin, strălucitor și curat. Inul fin reprezintă faptele drepte ale Sfinților.”* (Apocalipsa, 19: 7-8). În primul rând, Ioan face legătura între speranța eshatologică și purificarea spirituală: *„Știm că dacă El Se va arăta, noi vom fi asemenea Lui, fiindcă Îl vom vedea cum este. Și oricine și-a pus în El nădejdea, acesta se curățește pe sine, așa cum Acela curat este”* (1 Ioan 3:2-3). Petru exclamă de asemenea: *„să umblați întru viață sfântă și în cucernicie. Așteptând și grăbind venirea zilei Domnului, din pricina căreia cerurile, luând foc, se vor nimici, iar stăvilile, aprinse, se vor topi!”* (2 Petru 3:11-12). Pavel face legătura între *„fericita nădejde”* (Tit, 2:13) și cu îndemnul *„să trăim cu înțelepciune, cu dreptate și cu cucernicie”* (Tit 2:12).

Aceste pasaje sugerează nevoia de a reevalua învățăturile eshatologice în sensul lor practic. E destul de greu să înțelegem cum ar putea tot ce presupune o astfel de învățătură într-un context universalist. În acest sens, McClymond se întreabă: De ce ar mai fi nevoie să fim atenți la cum trăim în viața de zi cu zi, dacă mântuirea vine oricum?⁸¹ Universalisti creștini timpurii, precum însuși Origen, au recunoscut această problemă și au sugerat că universalismul nu ar trebui să fie

⁸⁰ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: <https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils->.

⁸¹ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

o doctrină răspândită maselor⁸². Hart, pe de altă parte, nu schițează niciun gest de a admite existența unei incongruențe.

McClymond este de părere că, chiar dacă universalismul ar fi susținut doctrinar de Biblie, ceea ce oricum nu este cazul, și chiar dacă argumente teologice și filosofice solide l-ar susține, universalismul tot nu ar putea să fie învățătura publică oficială a Bisericii Creștine fără să fie în neînțelegere cu fundația morală, spirituală și misionară a instituției. Cazul real pe care îl oferă, cel al Bisericii Universaliste din Statele Unite, demonstrează acest lucru. Enoriașii au devenit din ce în ce mai puțini și au fost nevoiți să își unească biserica cu altă oficialitate în declin, cea a Unitarianilor, devenind împreună Asociația Universalist-Unitariană. Lucrurile au decăzut așa de tare până în punctul în care au scos complet cuvântul „Dumnezeu” din baza doctrinară, ca să nu supere vreun agnostic ce și-ar dori să participe la slujbele lor⁸³.

Pentru a sublinia efectele negative cauzate de implementarea universalismului, McClymond oferă o exemplu spre meditație despre un fermier care vrea să scape de dăunătorii ce îi macină grânelor. Fermierul folosește niște chimicale foarte puternice, în așa fel încât, în câteva săptămâni, însăși grânelor de care aveau grija se ofilesc. În același fel se manifestă și universalismul: în dorința de a moderniza și îmbunătăți învățătura Bisericii, ucide întocmai Biserica pe care dorește să o salveze⁸⁴.

Credința în mântuirea universală va dăinui de-a lungul anilor cu siguranță. Însă, majoritatea enoriașilor nu vor adopta această perspectivă: „*Oile Mele ascultă glasul Meu; Eu le cunosc și ele vin după Mine. Nu merg deloc după un străin, ci fug de el, pentru că nu cunosc glasul străinilor.*” (Ioan, 10:27, 5). În acest fel consider McClymond că universalismul va continua să se contrazică pe sine, precum a făcut-o și în trecut⁸⁵.

⁸² Origen, *Despre Principii*, vol. 8, col. PSB, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1982, p. 17.

⁸³ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁸⁴ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 2 octombrie 2019: <https://www.thegospelcoalition.org/reviews/shall-saved-universal-christian-universalism-david-bentley-hart/>.

⁸⁵ A se vedea interviul oferit de Michael McClymond și publicat în mediul online în data de 16 iunie 2018: <https://www.patheos.com/blogs/jesuscreed/2018/06/16/universalism-and-the-devils->.

„The Universal Salvation. New Opinions in the Contemporary Theology,” *Astra
Salvensis*, VIII (2020), no. 16, p. 253-271.